

ბრანი ქავთარია

დემოკრატია ახელ საბერძნეთში

დემოკრატია (demos — ხალხი, kratos — ძალა-უფლება), როგორც მართვა-გამგეობის სისტემა, ძველ საბერძნეთში ჩამოყალიბდა. მისი დაბადება იონიის ქალაქებში მოხდა, მაგრამ კლასიკურ ფორმას ბალკანეთზე (ათენში) მიაღწია.

ბერძნული ცივილიზაციის აყვავების ხანაში ათენმა და სპარტამ გაბატონებული მდგომარეობა დაიკავეს და არსებითი როლი შეასრულეს ელინური სამყაროს პოლიტიკურ, ეკონომიკურ და კულტურულ ცხოვრებაში. უნდა აღინიშნოს, რომ დემოკრატიის ჩამოყალიბება ათენსა და სპარტაში განსხვავებული ფორმებით წარიმართა. ბერძენი ავტორები პირდაპირ წერდნენ, რომ სპარტასა და ათენში განსხვავებული სახელმწიფო წყობილება არსებობდა. მიზეზად ასახელებდნენ დემოკრატიული ნაკადის სისუსტეს სპარტაში. საისტორიო წყაროების განმარტებით, სპარტა უჩვეულო და საიდუმლოებით მოცული პოლისი იყო, რომელიც საუკუნეების მანძილზე რჩებოდა უმნიშვნელოვანეს პოლიტიკურ და სამხედრო ძალად, ელინური სამყაროს ბედის განმსაზღვრელად.

სპარტის ძლიერების მწვერვალს წარმოადგენდა გამარჯვება პელოპონესის ომში, მაგრამ მან საბერძნეთის სათავეში დგომა ვერ შეძლო და დამარცხებულ მხარეს (ათენს) გაუთანაბრდა. სრულუფლებიანი სპარტელის ბრძოლისუნარიანობა ბავშვობიდანვე იწრთობოდა, ხოლო ზრდასრული ელინურ სამყაროსა და მის საზღვრებს გარეთაც შეუდარებელ მეომრად ითვლებოდა.

დიდ ბერძნულ კოლონიზაციაში სპარტა არ ჩართულა, მისი ინტერესები პელოპონესის ნახევარკუნძულს არ გასცდენია. იგი ჩაიკეტა პელოპონ-

¹ ამ რეალობის შესანიშნავ დადასტურებას წარმოადგენს სახელოვანი ისტორიკოსის ქსენოფონტის ინფორმაცია, რომელშიც აღწერილია სპარსეთის დინასტიურ ომში ბერძენი მოქირავნეების მონაწილეობის ფაქტი (ძვ. წ. 401 წელს). ბერძენ მოლაშქრეთა რიგებში მყოფი ათენელი ქსენოფონტი ხაზგასმით მიუთითებს, რომ აქემენიდების ტახტის პრეტენდენტი კიროსი განსაკუთრებული ყურადღებით ეკიდებოდა ლაკედემონელი (სპარტა ლაკედემონის ქალაქი იყო) მეომრების დაქირავებას (ქსენოფონტი, ანაბასისი, I, I, 6).

ესში და ჩამოშორდა საერთო ბერძნულ განვითარებას. ამგვარმა განდგომამ უარყოფითად იმოქმედა სპარტის საშინაო მდგომარეობაზე. ამის გამო, არ არის შემთხვევითი, რომ ელინური სამყაროს წარმატებანი კლასიკურ ხანაში პოლიტიკის, ეკონომიკურისა და განსაკუთრებით კულტურის სფეროში, სპარტის მონაწილეობის გარეშე იქნა მიღწეული.

სპარტის სახელმწიფო წყობილების ფუძემდებლად მიჩნეულია ნახევრად ლეგენდარული კანონმდებელი ლიკურგოსი. წერილობით წყაროებში მისი მოღვაწეობა ბუნდოვნად არის გადმოცემული, მაგრამ კანონებს საუკუნეების განმავლობაში ცვლილება არ განუცდია. ლიკურგოსის დაწესებული ნორმები ცხოვრების ყველა სფეროს მოიცავდა და მათი ოდნავი დარღვევაც სამშობლოს დალატს უტოლდებოდა, სამშობლოს დალატი კი, უმკაცრესად ისჯებოდა. სპარტის კანონები საზოგადოებრივი ცხოვრების განვითარების შემაფერხებელი დებულებების სიუხვით გამოირჩეოდა. მის აძლიარებელს წართმეული ჰქონდა დამოუკიდებელი მოქმედების უნარი, რაც იწვევდა დანარჩენი ელინური პოლისებისაგან იზოლირებას და სულიერი სფეროს დაკნინებას. სპარტაში უარყოფილი იყო ადამიანის ჰარმონიული განვითარების პრინციპები და სახელმწიფოს უმთავრეს ამოცანას სპარტელის ფიზიკურ ძლიერებაზე ზრუნვა შეადგენდა.

ლიკურგოსის კანონებით დაუშვებელი იყო, ცოდნის გაღრმავების მიზნით, მშობლიური ქალაქის დატოვება. სპარტისაგან განსხვავებით, ბერძნული პოლისების მოქალაქეები წლების განმავლობაში მოგზაურობდნენ შორეულ ქვეყნებში (ეგვიპტეში, ბაბილონში და სხვ.) და ეცნობოდნენ უცხოეთში დაგროვილ მიღწევებს მეცნიერებისა და ხელოვნების სფეროებში. ამ დაინტერესებამ განაპირობა აზროვნების მიუწვდომელი სიმაღლე, რომელმაც საბერძნეთი გადააქცია ძველი სამყაროს სულიერი კულტურის კანონმდებლად. ელინური საოცრების ამ დიდ ზეიმში სპარტას მონაწილეობა არ მიუღია. პელოპონესის ნახევარკუნძულზე ჩაკეტილი მტკიცედ განაგრძობდა თავის ყაზარმულ ცხოვრებას და მოქალაქის დანიშნულებად მხოლოდ ბრძოლის კელზე თავის გამოჩენა მიაჩნდა. ამის გამო, დიდ ბერძენ მოაზროვნეთა შორის (ლიტერატურა, ფილოსოფია, ხელოვნება, ისტორია) სპარტელის სახელი არ ფიგურირებს.

სპარტის იზოლირების მიზეზებს ანტიკური მწერლობა იქ არსებულ კანონებში ხედავდა. პლუტარქე წერს, „ლიკურგოსი ნებას არ აძლევდა არც ერთ მსურველს სამშობლოდან გამგზავრებულიყო და სხვა ქვეყნებში ეხეტიალა. იგი შიშობდა, სპარტიდან წასულებს არ შემოეტანათ უცხო ჩვევები და არ მიეხატათ სხვების უწესო ცხოვრებისა და ნაირ-ნაირი სახელმწიფო წყობილებისათვის. სპარტაში ჩამოსულ უცხოელებს აძევებდა ქალაქიდან... უცხო პირებთან ერთად ქალაქში უცხო სიტყვებიც შემოდის... ახალი სიტყვები ახალ აზრებს იწვევს: ეს კი თავის მხრივ დიდ ვნებას აყენებს ერს, მრავალ სურვილს ბადებს და დამკვიდრებულ სახელმწიფო

წყობილებაში ისეთ არეუ-დარევას იწვევს, როგორსაც შეუხმატკბილებელი ხმები მუსიკაში. ლიკურგე ფიქრობდა, ქალაქი ცუდი ჩვევებისაგან უფრო მეტად უნდა დაეცვა, ვიდრე შემოტანილი გადამდები სენისაგან“ (პლუტარქე, ლიკურგოსი, 27). ლიკურგოსის კანონმდებლობა ეფუძნებოდა თავისუფალთა ქონებრივ გათანაბრებას, ცხოვრების მკაცრი წესების დანერგვას, სიმდიდრისა და ფუფუნების საგნების უარყოფას. „ლიკურგოსმა მოძრავი ქონების გადანაწილებაც განიზრახა. მას სურდა ამ ღონისძიებით ძირფესვიანად მოესპო ჯერ კიდევ არსებული უთანასწორობა მოქალაქეთა შორის. მაგრამ როცა დაინახა, სპარტელები წინააღმდეგობის გაუწევლად პირად ქონებაზე ძნელად თუ აიღებდნენ ხელს, სხვა გზას მიმართა და დაფარული ხერხებით ბოლო მოუღო თანამემამულეთა სიხარბეს. მან ჯერ აკრძალა ოქროსა და ვერცხლის ფული და ხმარებაში შემოიღო რკინის ფული, რომელიც მცირე ღირებულებებთან ერთად... მძიმე იყო... რკინის ფულის შემოღებით ლიკურგოსმა მრავალი სახის ბოროტება განდევნა ლაკედემონიიდან“ (პლუტარქე, ლიკურგოსი, 9).

იმავე პოლიტიკის გაგრძელებას წარმოადგენდა ბრძოლა ხელოვნების წინააღმდეგ. „ლიკურგოსმა სპარტიდან გააძევა ყოველგვარი უსარგებლო და უქმი ხელოვნება. თუმცა რომც არ გაეძევებინა, ხელოვნების დიდი ნაწილი ძველ ფულთან ერთად თავისთავად გაქრებოდა. საკუთარი ნაწარმის გასაღება შეუძლებელი გახდებოდა... ფუფუნება, რომელსაც წაერთვა ის, რაც მას სიცოცხლესა და ძალას აძლევდა, თანდათანობით თვითონვე დაჰყვნა. მდიდრები უპირატესობით ვეღარ სარგებლობდნენ, მათ ქონებას ძალა დაეკარგა. სპარტელებმა შესანიშნავად დაიწყეს კეთება ყოველდღიურად სახმარი ისეთი აუცილებელი საგნებისა, როგორიცაა საწოლი, სკამი, მაგიდა. სპარტელი ხელოსნები იძულებული გახდნენ უქმი საქმეებისათვის თავი დაენებებინათ და თავიანთი დიდოსტატობა აუცილებელი საგნების დამზადებაში გამოეჩინათ“ (ლიკურგოსი, 9).

სპარტის თავისუფალი მოქალაქეების გათანაბრების საუკეთესო საშუალებად ლიკურგოსმა მიიჩნია საჯარო სასადილოები — სისიტიები. სრულსაკოვანი სპარტელები ვალდებულნი იყვნენ შეკრებილიყვნენ და ერთად ესადილათ საერთო სასადილოში. საკვები (საკმაოდ უგემური) კანონით იყო დადგენილი. აკრძალული იყო საკუთარ ოჯახში კერძის მირთმევა. ვინც ამ წესს დარღვევდა, მკაცრად კიცხავდნენ, რაც სპარტელის ღირსებისათვის შეუფერებელი იყო. კანონს ემორჩილებოდნენ მეფეებიც. სისიტიების დანერგვით სიმდიდრემ დაკარგა მიმზიდველობა. პლუტარქე წერს, რომ მდიდართა პროტესტს ლიკურგოსი თავგანწირვით აღუდგა წინ და სისიტიები, როგორც ცხოვრების განსხვავებული ფორმა, დაკანონდა. საერთო სასადილოში თითოეულ მოქალაქეს ყოველთვიურად უნდა მიეტანა განსაღვრული რაოდენობის სურსათი. ფართოდ იყენებდნენ შეწირულობასაც: ნადირობიდან დაბრუნებულ სპარტელს, ნანადირევის საუკეთესო

ნაწილი სისიტიში უნდა მიეტანა. ვისაც საპატიო მიზეზი ჰქონდა, უფლება ეძლეოდა, სახლში ესაღილა.

ლიკურგოსის კანონმდებლობა ითვალისწინებდა, როგორც წერილობით, ისე დაუწერელ კანონებს, რომელთაც ღვთისაგან მომდინარედ თვლიდა. მისი აზრით, „ყველაზე მნიშვნელოვანსა და ფასდებულს სახელმწიფოს კეთილდღეობისა და ღირსებისათვის ფესვები მტკიცედ უნდა ჰქონდეს გადგმული მოქალაქეთა ხასიათსა და ქცევაში. ნებისყოფა... იძულებაზე უფრო ძლიერი ბორკილია. ასეთ ნებისყოფას კი ადამიანში ქმნის აღზრდა, რომელსაც ამ შემთხვევაში ნამდვილი კანონმდებლის ძალა ენიჭება“ (ლიკურგოსი, 13).

მეორე რეტრად პლუტარქეს დასახელებული აქვს ბრძოლა სიმდიდრისა და ფუფუნების წინააღმდეგ. მასში გაიდებულელია უბრალო სახლი, ღარიბული ავეჯით.

მესამე რეტრა „სპარტელებს უკრძალავდა ერთსა და იმავე მტერზე ხშირად ლაშქრობას, რათა ეს მტერი თავდაცვას არ დაჩვეოდა და მამაცი მეტროლი არ გამხდარიყო.“²

ლიკურგოსი თანმიმდევრულად იცავდა გვაროვნული არისტოკრატიის პრივილეგიებს. ჰილოტებსა და პერიეკებზე ბატონობის შენარჩუნება მოითხოვდა მუდმივ საომარ მზადყოფნას. ამ იდეას ემსახურებოდა სპარტის ძლიერების საფუძველი — სპარტანული სკოლა და აღზრდა. ლიკურგოსი ბავშვთა პატრიოტული სულისკვეთებით აღზრდის წინაპირობად მიიჩნევდა ოჯახისა და ქორწინების პრობლემას. ამ კუთხით საყურადღებოა ის ფაქტი, რომ კანონმდებელი არ ზღუდავდა ქალებს და მათთვისაც მოითხოვდა მამაკაცებისათვის აუცილებელ რთულ ფიზიკურ ვარჯიშებს, რადგან კანონმდებლის აზრით, ჯანსაღი ქალები ჯანსაღ შთამომავლობას მისცემდნენ სპარტას.

ბერძნულ პოლისებში (განსაკუთრებით ათენში) ფართოდ გავრცელებულ პარმონიული განათლების სისტემას უპირისპირდებოდა სპარტანული სკოლა, რომელშიც მთავარი ყურადღება ფიზიკურ წვრთნას ექცეოდა. სპარტელი ბავშვები, 8 წლიდან 18 წლამდე, ოჯახს მოწყვეტილები გადიოდნენ მკაცრ სამხედრო მომზადებას. სკოლის ძირითადი მიზანი იყო სამშობლოს ღირსეული დამცველის აღზრდა. მომავალ მეომარს ბავშვობიდანვე უნდა აეთვისებინა იარაღის ფლობის სირთულე. ყოველდღიური ვარჯიში ამტან და ძლიერ მეომრად ჩამოყალიბებას უწყობდა ხელს. სპარტანულ სკოლაში წერა-კითხვას ელემენტარულ დონეზე ასწავლიდნენ, რადგან ეს სფერო მეო-

² პლუტარქეს აზრით, ლიკურგოსის ანდერძის დაუცველობამ სპარტა სერიოზულ დამარცხებამდე მიიყვანა. იგი წერს, „ამიტომ იყო, რომ შემდგომში მეტისმეტად კიცხავდნენ მეფე აგესილასს, რომელმაც ბეოტიაში ხშირი ლაშქრობით და თავდასხმებით თებელები სპარტელთა დარი მეომრები გახადა. თებელებთან დაჭრილი აგესილასი რომ იხილა, ანტალკიდემ უთხრა: „კარგი ჯილდო კი მიიღე თებელებისაგან, რომელთაც მაშინ ასწავლეს ბრძოლა, როცა ეს არც უნდოდათ და არც იცოდნენო“ (პლუტარქე, ლიკურგოსი, 13).

რეზარისხოვნად ითვლებოდა. ამის გამო, მცირე განათლების მქონე სპარტელები მოკრძალებულად იყვნენ ნაზიარებნი ძველბერძნული კულტურისა და აზროვნების შეუდარებელ სიმაღლეებს.

სისიტიებში სადილობა და მცირედით დაკმაყოფილება, სიმდიდრისა და ფუფუნების საგნების უარყოფა, სპარტელთა თანასწორობის პრინციპისა და სხვა მრავალი შემზღუდავი მოთხოვნის დაცვა, კანონმდებელს სპარტის ძლიერების საყრდენად მიაჩნდა. როგორც პლუტარქე ლიკურგოსისა და სოლონის კანონების შედარებისას აღნიშნავდა, ლიკურგოსმა მიაღწია იმას, რომ მოქალაქეთა შორის არავინ ყოფილიყო არც მდიდარი და არც ღარიბი. სოლონის კანონებით კი უფლებრივ მდგომარეობას განსაზღვრავდა ქონებრივი მდგომარეობა. ლიკურგოსი იცავდა გვაროვნული არისტოკრატიის ინტერესებს. სოლონის კანონმდებლობა მიმართული იყო გვაროვნული არისტოკრატიის წინააღმდეგ.

ლიკურგოსის ზრუნვის ობიექტს წარმოადგენდა ოჯახური სიწმინდე. საყოველთაო პატივისცემით სარგებლობდნენ კარგი შვილების აღზრდელები. მკაცრად ისჯებოდნენ უცოლო მამაკაცები. ისინი მიჩნეულნი იყვნენ კანონიერების დამრღვევებად და მრავალ დამამცირებელ ქმედებასთან ერთად ეკრძალებოდათ აპოლონისადმი მიძღვნილ ღღესასწაულზე დასწრება. ლიკურგოსს საკმაოდ უცნაური წესების დამკვიდრებაც ჰქონია განზრახული, რაც ნებისმიერი საზოგადოებისათვის ძნელად მისაღებად გამოიყურება. პლუტარქე ერთ-ერთ ასეთ ფაქტზე ამახვილებს ყურადღებას: კეთილშობილ სპარტელს თუ ლამაზი ქალი მოეწონებოდა, შეეძლო მიემართა მისი ქმრისათვის ეთხოვებინა ცოლი, დაბადებული ბავშვი დაეტოვებინა თავისთვის, ხოლო ქალი დაებრუნებინა ქმრისთვის. ან კიდევ, ასაკოვან კაცს, რომელსაც ჰყავდა ახალგაზრდა ცოლი, უფლება ჰქონდა მიცემული ცოლთან მიეშვა კეთილშობილი ჭაბუკი, ბავშვი კი თავისად მიეჩნია. ძნელი სათქმელია, რამდენად ეგუებოდნენ სპარტელები ამგვარ უჩვეულო წესებს, მაგრამ ფაქტია, რომ სპარტელი ქალები, ელადის დანარჩენი პოლისების ქალებისაგან განსხვავებით, მეტი თავისუფლებით სარგებლობდნენ.

ლიკურგოსის კანონმდებლობის კატეგორიული მოთხოვნა იყო არსებული მდგომარეობის შენარჩუნება. იგი აიდეალებდა ცხოვრების პატრიარქალურ ნორმებს. ბრძოლას უცხადებდა გარე სამყაროსთან საფაჭრო და კულტურულ ურთიერთობას. ყოველივე ეს გადაიქცა სპარტის ჩამორჩენილობის მთავარ ფაქტორად.

სპარტის სახელმწიფოს არსებობა არადემოკრატიული მიმართულებით წარიმართა. პლუტარქეს სიტყვებით, „ლიკურგოსმა ზომიერი სახელმწიფო წყობილება დაამყარა, მაგრამ მერე, როცა მისმა მომდევნო მოღვაწეებმა დაინახეს, ოლიგარქია თავს გაჟიდა, გაყოფიდა და კიდევ უფრო ძლიერი გახდა, აიღეს და ეფორთა საგამგებლო შემოიღეს“ (ლიკურგოსი, 7).

სპარტაში განსაკუთრებული უფლებებით სარგებლობდნენ ეფორები (ეფორი — მეთვალყურე). სახალხო კრება ყოველწლიურად ირჩევდა ხუთ ეფორს. ეფორატი კოლეგიალური დაწესებულება იყო. ერთ-ერთი ეფორი, ეფორი-ეპონიმი აძლევდა წელს თავის სახელს.

სპარტაში არსებობდა ორი სამეფო გვარი და ორი მეფე. მშვიდობიანობის დროს მეფეების ძალაუფლება უმნიშვნელო იყო, მაგრამ ფუნქციები ეზრდებოდათ ომიანობის შემთხვევაში; თუმცა უმეთვალყურეოდ არც ბრძოლის ველზე სტოვებდნენ, მათ საქმიანობას ორი ეფორი აკონტროლებდა. ისინი განიკითხავდნენ მეფეების მიერ დაშვებულ შეცდომებს და თუ აღმოჩნდებოდა, რომ დარღვეული ჰქონდათ კანონი, ან ცდილობდნენ უფლებამოსილების გაფართოებას, დასვამდნენ საკითხს მათი გადაყენების შესახებ და მოხდებოდა ახალ მეფეთა არჩევა იმავე გვარიდან. ამრიგად, სპარტის მეფეები იყვნენ ეფორთა კოლეგიისა და სახალხო კრების გადაწყვეტილებათა შემსრულებლები.

გვაროვნული წყობილების გადმონაშთად ითვლება უხუცესთა საბჭო — გერუსია. მისი შემადგენლობა განსაზღვრული იყო 28 წევრით, ემატებოდა ორი მეფე. სრული სახით გერუსია 30 წევრისაგან შედგებოდა. გერუსია არჩევითი ორგანო იყო. მის შემადგენლობაში ირჩევდნენ 60 წელს გადაცილებულ გამორჩეულ სპარტელებს, რომელნიც თავისუფალნი იყვნენ სამხედრო სამსახურისგან. გერუსიაში მოხვედრა დამსახურების სერიოზული დადასტურება იყო. არჩევა ხდებოდა სახალხო კრებაზე და გამარჯვებული მთელი სიცოცხლე რჩებოდა კოლეგიის წევრად. გერუსია ადგენდა სახალხო კრების დღის წესრიგს, მის ფუნქციებში შედიოდა, აგრეთვე, მნიშვნელოვან სასამართლო საქმეთა წარმოება (სახელმწიფო დანაშაული, მეფეების წინააღმდეგ აღძრული საქმეები). დროთა განმავლობაში, ეფორების კოლეგიის გაძლიერებამ, გერუსიის როლი დააკნინა. პელოპონესის ომის დროს, მთელი რიგი საკითხები უხუცესთა საბჭოს მონაწილეობის გარეშე განიხილებოდა.

სპარტაში ფუნქციონირებდა სახალხო კრება — აპელა, რომლის უფლებამოსილება საკმაოდ შეზღუდული იყო. ქვეყნის პოლიტიკურ ცხოვრებაზე გავლენით იგი ათენის სახალხო კრებას ვერ შეედრებოდა. არქაულ ხანაში კრებას იწვევდნენ მეფეები, კლასიკური პერიოდიდან მისი წარმართვის ფუნქციები გადავიდა ეფორების ხელში. კრებას იწვევდნენ თვეში ერთხელ (განსაკუთრებულ შემთხვევაში შეიძლებოდა მისი რიგგარეშე მოწვევაც). კრებაზე დასწრება შეეძლოთ 30 წლის მოქალაქეებს, მაგრამ სხდომაზე სიტყვით გამოსვლის უფლება მხოლოდ თანამდებობის პირებს ჰქონდათ. რიგითი სპარტელები, კრების მუშაობაში მონაწილეობას არ იღებდნენ, მათ მხოლოდ ხმის მიცემა ევალებოდათ. სპარტის სახალხო კრებაზე ხმის მიცემა ხდებოდა სიტყვის პირდაპირი მნიშვნელობით — ყვირილით. გამარჯვებულად ითვლებოდა ის წინადადება ან ის პიროვნება,

რომელიც ძლიერ ყვირილს დაიმსახურებდა. დაეჭვების შემთხვევაში ჩატარდებოდა ხმის მიცემის შემოწმება — ყვირილი განმეორებით.

ლიკურგოსის იდეების ერთგულებამ სპარტა მრუდე გზით წაიყვანა. დემოკრატიული საწყისების შეზღუდულობამ სპარტელთა მთელი ენერგია ფიზიკურ ვარჯიშებს დაუქვემდებარა. ქალაქი სამხედრო ყაზარმის შთაბეჭდილებას სტოვებდა. პელოპონესის ომში მოპოვებულმა გამარჯვებამ, საერთოელისური ინტერესები ვერ დააკმაყოფილა. კონსერვატული იდეოლოგია საბერძნეთზე ჰეგემონობის შესანარჩუნებლად საკმარისი არ აღმოჩნდა. თებესთან დაპირისპირებამ წერტილი დაუსვა ანტიკური ავტორების მიერ სპარტის გაიდვალეზულ უძლეველობას.

სპარტაში არსებული რეჟიმი მიჩნეულია ანომალიად, საერთო ბერძნული სამყაროსათვის დამახასიათებელი კანონზომიერებიდან გადახრად. დაკანონებული წესების ურყევმა დაცვამ განაპირობა საზოგადოებრივი ცხოვრების გაყინვა და კულტურული განვითარების შეჩერება.

ბერძნული დემოკრატია კლასიკური ფორმით ჩამოყალიბდა ათენში. ანტიკური ტრადიციის თანახმად, ლეგენდარული მეფის კოდროსის გარდაცვალების შემდეგ (ძვ. წ. XI საუკუნეში) შეიქმნა ხელისუფლების არჩევითი მაგისტრატურა, რომელიც ცნობილია არქონტის სახელწოდებით. ძვ. წ. VII საუკუნიდან თანამდებობა გადაიქცა კოლეციალურ დაწესებულებად და ირჩევდნენ 9 არქონტს ერთი წლის ვადით. აღმასრულებელ ხელისუფლებას სათავეში ედგა არქონტი ეპონიმი, მისი სახელი ეძლეოდა წელს. არქონტი ბასილევსი განაგებდა კულტის საკითხებს. არქონტი პოლემარქოსი ითვლებოდა მხედართმთავრად. დანარჩენ ექვს არქონტს ეწოდებოდათ თესმოთეტები — მათ ფუნქციებში შედიოდა სასამართლო საკითხები.

არქონტები უმაღლეს ხელისუფლებას ფლობდნენ ძვ. წ. VI საუკუნის ბოლომდე. კლისთენეს რეფორმებით (ძვ. წ. 509 წელს) რეალური ძალაუფლება გადავიდა სტრატეგოსების ხელში (არქონტთა კოლეგია საპატიო გახდა).

მმართველობის დემოკრატიული სისტემის დამყარება უმწვავეს ბრძოლებში მიმდინარეობდა. გვაროვნული არისტოკრატია შეუპოვრად გამოდიოდა თავისი პრივილეგიების შესანარჩუნებლად. მის ბატონობას პირველი სერიოზული დარტყმა მიაყენა პოეტმა და რეფორმატორმა, შვიდ ბრძენთაგან ერთერთმა, სოლონმა. ძვ. წ. 594 წელს სოლონის გატარებულმა ტიმოკრატიულმა რეფორმამ საფუძველი გამოაცალა არისტოკრატის პრეტენზიებს, დააწესა ქონებრივი ცენზი.

რეფორმის თანახმად, წლიური შემოსავლების მიხედვით, ათენის სრულუფლებიანი მოსახლეობა დაიყო ოთხ კლასად. პირველ კლასში შევიდნენ ისინი, რომელთა წლიური შემოსავალი შეადგენდა 500 მედიმნს (მედიმნი — წონის საწყაო ერთეული), მეორეში — სამასს, მესამეში — ორასს, დანარჩენებს 200 მედიმნზე დაბალი შემოსავალი ჰქონდათ. ქონე-

ბრივი ცენზი გახდა პოლიტიკური უფლებების განმსაზღვრელი. პირველი და მეორე კლასის მოქალაქეებს შეეძლოთ უმაღლესი თანამდებობის დაკავება. მესამე კლასის მოქალაქეები სარგებლობდნენ პასიური უფლებებით. არ შეიძლებოდა მათი არქონტად არჩევა და არეოპაგში (უხუცესთა საბჭოში) მოხვედრა. მეოთხე კლასი სარგებლობდა ხმის უფლებით, მაგრამ ვერცერთ თანამდებობას ვერ დაიკავებდა.

ქონებრივი ცენზის დაწესებამ ხელისუფლებას ჩამოაშორა ევპატრიდები (გვაროვნული არისტოკრატია). რეფორმამ გზა გაუხსნა მონათმფლობელური პოლისის განვითარების ახალ საფეხურს და სათავე დაუდო დემოკრატიული ინსტიტუტების ჩამოყალიბებას. დაწესებულმა ცენზმა ევპატრიდები, რომელთა ქონებრივი მდგომარეობა საკმაოდ მოკრძალებული იყო, ატიკის სრულუფლებიანი მოსახლეობის რიგით წევრებად გადააქცია.

სოლონიმ შექმნა მმართველობის დემოკრატიული ორგანოები: ოთხასთა საბჭო — ბულე, ნაფიც მსაჯულთა სასამართლო — ჰელიეია, გააფართოვა სახალხო კრების ფუნქციები, შეამცირა არეოპაგისა და არქონტთა კოლეგიის უფლებამოსილება.

დემოკრატიულ კანონთა შორის აღსანიშნავია სავალო კაბალის გაუქმება (სისახთია (ტვირთის მოხსნა). კაბალისაგან გათავისუფლებულ მოქალაქეს გზა ეხსნებოდა ხელოსნობისა და ვაჭრობისაკენ. რეფორმატორი ითვალისწინებდა იმას, რომ ატიკის მწირი მიწა ვერ უზრუნველყოფდა მის მკვიდრთ და საჭირო იყო დამატებითი საარსებო საშუალებები. ასეთად მიიჩნია ხელოსნობა და ვაჭრობა. სოლონი ხელოსნობის წახალისებასაც აქცევდა ყურადღებას. ამ მიზნით, გამოსცა კანონი, რომლის ძალითაც შეიღლი არ იყო ვალდებული ერჩინა მამა, თუ იგი რაიმე ხელობას არ შეასწავლიდა“ (პლუტარქე, სოლონი, 22). სოლონის დემოკრატიული გარდაქმნების სერია შეაფერხა პისისტრატეს ტირანიამ (560-527). პისისტრატე ათენს ერთპიროვნულად მართავდა, თუმცა კანონები უცვლელად (უმოქმედოდ) დატოვა. პისისტრატეს ტირანიამ შეასუსტა დემოკრატიული ნაკადი, მაგრამ უდიდესი როლი შეასრულა ათენის ეკონომიკური და კულტურული ცხოვრების აღმავლობაში.

სოლონის კანონმდებლობის გადრმავებას წარმოადგენდა კლისთენეს რეფორმები (გატარდა ძვ. წ. 509 წელს), რომელმაც განამტკიცა ათენის დემოსის მდგომარეობა. რეფორმებით გვაროვნულ არისტოკრატიას კიდევ უფრო შეუმცირდა უფლებები. გვაროვნულ გაერთიანებებს მხოლოდ საკულტო ფუნქციები შერჩათ. დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა იმასაც, რომ ოთხი გვაროვნული ფილეს ნაცვლად, ატიკა დაჰყო ათ ტერიტორიულ ფილედ. რეფორმირება განიცადა საკანონმდებლო და აღმასრულებელი ხელისუფლების თითქმის ყველა სფერომ. დემოკრატიის დაცვას ემსახურებოდა ოსტრაკისმოსის დაწესება, რომლის მიზანსაც შეადგენდა ტირანიის საშიშროების თავიდან აცილება.

გატარებული რეფორმებით დემოკრატია, როგორც რელობამ, სრულყოფილებას მიაღწია. ათენის ამაღლების პარალელურად გამანადგურებელი ტრაგედია განიცადეს მცირე აზიის ბერძნულმა პოლისებმა. ძვ. წ. VI საუკუნის დასაწყისში მათი დამოუკიდებლობა ხელყო ლიდის სამეფომ, ხოლო საუკუნის დასასრულს აქემენიდურმა სპარსეთმა აყვავებული ქალაქები მიწასთან გაასწორა. გადარჩენილი მოსახლეობის დიდმა ნაწილმა კონტინენტურ საბერძნეთს მიაშურა. ათენის მზარდი ეკონომიკა ფართოდ უდებდა კარს სპარსთა მონობის უღლისაგან თავდახსნის თვისტომებს. ვაჭარ-ხელოსნებთან ერთად ათენს შეაფარეს თავი კულტურისა და მეცნიერების წარმომადგენლებმაც. როდესაც აქემენიდების იმპერიამ მახვილი ეგეოსის ზღვის კუნძულებსა და ბალკანეთზე მიმართა, დემოკრატიული ათენი მტკიცედ აღუდგა წინ სპარსულ აგრესიას.

ბერძენ-სპარსელთა ნახევარსაუკუნოვან ომში ათენმა დაამტკიცა თავისი უპირატესობა დანარჩენ ბერძნულ პოლისებზე. იგი სათავეში ჩაუდგა ელადას და შეძლო მრისხანე მტრის მოგერიება. გამარჯვებამ ათენის ავტორიტეტი განუზომლად გაზარდა და დემოკრატიას საბერძნეთზე ბატონობის პრეტენზიაც გაუჩნდა. პირველობის ამბიციამ გამოიწვია დაპირისპირება სპარტასთან, რასაც შედეგად მოჰყვა პელოპონესის ომი.

ათენის ძლიერება განამტკიცა ატიკა-დელოსის საზღვაო კავშირში წამყვანი როლის შესრულებამ. დემოკრატია ათენში განვითარების მწვერვალს პერიკლეს ეპოქაში მიაღწია (თუმცა პერიკლეს დემოკრატიაზე ანტიკური ავტორები სერიოზულად კამათობდნენ).

ძვ. წ. V საუკუნის ათენში ქვეყნის ბედს თავისუფალი მოქალაქეები განაგებდნენ. დემოკრატიული კანონმდებლობა მხოლოდ სრულუფლებიან მოქალაქეებზე ვრცელდებოდა. პრივილეგირებულ მოქალაქეთა კატეგორიაში ატიკის მოსახლეობის მცირე ნაწილი შედიოდა.

კლასიკური პერიოდის ათენში, დემოკრატიის უმაღლეს ორგანოს წარმოადგენდა სახალხო კრება — ეკლესია. მის მუშაობაში მონაწილეობის უფლება ჰქონდათ 30 წელს გადაცილებულ სრულუფლებიან მოქალაქეებს. დასწრება შეეძლოთ, მაგრამ ხმის უფლება არ ჰქონდათ მოქალაქეობამიღებულ 20-დან 30 წლამდე ახალგაზრდებსაც.

სახალხო კრება არ იყო მთელი ატიკის მოსახლეობის ინტერესთა გამომხატველი. მისი ობიექტი მხოლოდ სრულუფლებიანი მოქალაქეები იყვნენ. კრება არ ცნობდა მეტეკებს (ათენში მუდმივად მცხოვრებ უცხოელებს). სრულუფლებიანი მოქალაქის უფლებებით არ სარგებლობდნენ, აგრეთვე, შერეული ქორწინების შედეგად დაბადებული პირები. ათენის მოქალაქისა და სხვა ბერძნული პოლისის მოქალაქის დაქორწინება არ იძლეოდა იმის გარანტიას, რომ შთამომავლობა ათენის მოქალაქეობას მიიღებდა.

ათენის დემოკრატიის კანონებით, ქალები თავისუფალ მოქალაქეებად ითვლებოდნენ, მაგრამ პოლიტიკური უფლებებით არ სარგებლობდნენ,

ხმის უფლება არ ჰქონდათ. აქედან გამომდინარე, მათი თავისუფლება არასრულყოფილი იყო.

სახალხო კრება მონების, როგორც არასრულფასოვანი ადამიანების საკითხს საერთოდ არ განიხილავდა.³

სახალხო კრებას იწვევდნენ თვეში ერთხელ (საჭიროების შემთხვევაში დასაშვებ იყო რიგგარეშე მოწვევა). კრება იმართებოდა ღია ცის ქვეშ. ამიტომ წვიმის, ჭექა-ქუხილის, მიწისძვრის, დაღამების შემთხვევაში, ხდებოდა მისი გადადება მეორე დღისთვის. კრების მუდმივი დამსწრენი და მონაწილენი იყვნენ ათენისა და მიმდებარე სოფელთა მკვიდრნი. მნიშვნელოვანი გადაწყვეტილების მისაღებად საკმარისი იყო 6 ათასი მოქალაქის ხმა.

სახალხო კრება იყო, როგორც საკანონმდებლო, ისე მართვა-გამგეობის უმაღლესი ინსტანცია. კრებაზე წყდებოდა ომისა და ზავის საკითხები, მტკიცდებოდა ხელშეკრულებები, განიხილებოდა არმიისა და ფლოტის მდგომარეობა. სახალხო კრებაზე ხდებოდა მოქალაქეობის მინიჭება და ჩამორთმევა, კრება ისმენდა ანგარიშებს თანამდებობის პირებისაგან, მის კომპეტენციაში შედიოდა ატიკა-დელოსის კავშირში შემავალ პოლისებთან ურთიერთობის გარკვევა. არისტოტელეს აზრით, „სახალხო კრება არის ყველაზე მთავარი ხელმძღვანელი ორგანო“ (არისტოტელე, პოლიტიკა, VI, I).

სახალხო კრებაზე ხდებოდა კანონების (ნომოს) და დადგენილებების (ფსეფიზმა) მიღება. კრება იწვებოდა წინასწარ შედგენილი დღის წესრიგით, რომელიც განხილული ჰქონდა ხუთასთა საბჭოს (ბულეს) და ახლდა მისი დასკვნა. თუ წარმოდგენილი წინადადებები კამათს არ იწვევდა, მათ უპრობლემოდ იღებდნენ. თუ საკითხი ბუნდოვანი იყო, იწვებოდა დაჟა, გაწაფული ორატორების ჭიდილი. საბოლოო შედეგს კენჭისყრა გადაწყვეტდა.

სახალხო კრება დიდი სიფრთხილით ეკიდებოდა მოქალაქეობის მინიჭებას. დაეჭვების შემთხვევაში მაძიებლის საქმე გადაეცემოდა ნაფიც მსაჯულთა სასამართლოს. სასამართლო საფუძვლიანად შეისწავლიდა აღნიშნული პირის წარმომავლობას და კრებას წარუდგენდა შესაბამის დასკვნას. მხოლოდ ამის შემდეგ დადგებოდა საკითხი დღის წესრიგში. მოქალაქეობის მაძიებელს ნაფიც მსაჯულთა სასამართლოს წინაშე უნდა წარედგინა მშობლებისა და წინაპრების, როგორც ათენის მოქალაქეების დამადასტურებელი საბუთები, რომელი დემიდან იყვნენ ისინი და სად მდებარეობდა მათი აკლდამები. საჭიროების შემთხვევაში ყურადღება ექცეოდა მოწმეების ჩვენებებსაც.

მოქალაქეობის მინიჭების გართულებული პროცედურა დაკავშირებული იყო პერიკლეს სახელთან, რომლის ინიციატივითაც ძვ. წ. 451 წელს ³გამოთქმულია მოსაზრება, რომ ატიკის მოსახლეობა ძვ. წ. V საუკუნეში შეადგენდა დაახ. 400 ათას მცხოვრებს. აქედან სრულუფლებიანი მოქალაქის სტატუსით სარგებლობდა 40 ათასი. დანარჩენში იგულისხმებიან ქალები, ბავშვები, მონები, მეტეკები. სახალხო კრება ამ 40 ათასი კაცის თანასწორუფლებიანობის დამადასტურებელ სახელმწიფო დაწესებულებას წარმოადგენდა.

კანონში შეიტანეს უამრავი შემზღუდავი ბარიერი. რამდენიმე წლის შემდეგ კანონი თვით პერიკლეს წინააღმდეგ ამოქმედდა. როდესაც მისი ვაჟი გაზდა ოცი წლის, მოქმედი კანონის ძალით იგი მოქალაქეობას ვერ მიიღებდა, რადგან მისი დედა ასპაზია წარმოშობით მილეტელი იყო. იმდროინდელი ათენის ყველაზე გავლენიანი პოლიტიკოსი პერიკლე რამდენჯერმე გამოვიდა სახალხო კრებაზე, რომ მისი შვილის მიმართ დაეშვათ გამონაკლისი და მიენიჭებინათ მოქალაქეობა. სახალხო კრებამ ხანგრძლივი კამათის შემდეგ დააკმაყოფილა დემოკრატიის ბელადის თხოვნა.

სახალხო კრებაზე მოქალაქეობის პრობლემას ხშირად სვამდნენ პოლიტიკური ბრძოლების დროს. მაგალითისათვის შეიძლება დავასახელოთ დემოსთენეს და ესქინეს დაპირისპირება, რომელშიც კარგად ჩანს იმდროინდელ ათენში მაკედონურ და ანტიმაკედონურ დაჯგუფებათა შეურიგებლობა და ამ ფონზე ნებისმიერი ბუნდოვანი ფაქტის წინა პლანზე წამოწევა. ორატორმა ესქინემ დემოსთენეს წინააღმდეგ წამოყენებულ ბრალდებათა შორის ეჭვის ქვეშ დააყენა მისი მოქალაქეობის სინამდვილე. ბრალდების თანახმად დემოსთენეს დედის ბებია არაათენელი იყო. დემოსთენემ ბრწყინვალე სიტყვაში უარყო ბრალდება და დაამტკიცა თავისი წინაპრის ათენელობა. საინტერესოა იმის ხაზგასმაც, რომ ბრალმდებელი მოითხოვდა დემოსთენეს, როგორც დამნაშავეს ათენიდან გაძევებას. დემოსთენემ თავისი სიტყვა ისე წარმართა, რომ სხდომას მიმართულება შეუცვალა და კრებაზე ესქინეს საკითხიც დადგა. ხმის მიცემის შედეგად აღმოჩნდა, რომ ათენელთა უმრავლესობამ ესქინეს გაძევებას დაუჭირა მხარი. ორატორიც სახალხო კრების გადაწყვეტილებას დაემორჩილა და მთელი სიცოცხლე გაძევებაში გაატარა.

სახალხო კრებაზე ათენის სრულუფლებიან მოქალაქეს, რომელიც სხდომას ესწრებოდა, შეეძლო საკუთარი აზრის გამოთქმა. ეს წესი გარანტიას იძლეოდა გაესწორებინათ კანონებში დაშვებული უზუსტობანი. ყოველი წლის დასაწყისში კრების თავმჯდომარე (ეპისტატესი), რომელსაც ერთი დღით ირჩევდნენ, სხდომის გახსნისას დასვამდა კითხვას, ხომ არ თვლიდნენ საჭიროდ მოქმედ კანონებში ცვლილებების შეტანას. ჩატარდებოდა ხმის მიცემა. თუ მიიჩნევდნენ, რომ ცვლილებები აუცილებელი იყო, წინადადების ავტორს ხუთასთა საბჭოში უნდა შეეტანა ახალი კანონპროექტი. საბჭო განიხილავდა პროექტს და უბრუნებდა სახალხო კრებას. კანონის საბოლოო დამტკიცება ხდებოდა ნაფიც მსაჯულთა სასამართლოში. ამდენი ინსტანციის გავლის მიუხედავად, კანონი მაინც არ იყო დაზღვეული გადაცდომისაგან ან ცალკეულ პირთა მხრიდან განზრახ დაშვებული უზუსტობისაგან. ასეთ შემთხვევაში ამოქმედდებოდა კანონმდებლობის დაცვის არაორდინალური მექანიზმი — *გრაფე პარანომონ* — საჩივარი უკანონობის წინააღმდეგ.

გრაფე პარანომონის აღმძვრელი ვალდებული იყო ფიცი დაედო, რომ

არ გამოიყენებდა მინიჭებულ უფლებამოსილებას ათენის საზიანოდ. ამ პროცედურის ჩატარების შემდეგ წარმოადგენდა იგი თავის საჩივარს. წარმოდგენილ საჩივარს კრება გადასცემდა ნაფიც მსაჯულთა სასამართლოს. სასამართლო გამოჰყოფდა კანონმდებლების (ნომოეტების) კომისიას, რომელსაც ევალებოდა გრაფე პარანომონის კანონთა მიმართების დადგენა. პროექტის ავტორს ნომოეტთა წინაშე უნდა დაემტკიცებინა, რომ მოქმედი კანონი ან დადგენილება შეიცავდა შეუსაბამობას და აუცილებელი იყო მისი გასწორება. მოპასუხედ გამოდიოდა ის პირი, რომელმაც თავის დროზე აღნიშნული კანონი წარუდგინა სახალხო კრებას. ნომოეტები მოუსმენდნენ ორივე მხარეს. საბოლოო სიტყვა მათ ეკუთვნოდათ. თუ კომისია მიიჩნევდა, რომ გრაფე პარანომონ აღძრული იყო სამართლიანად, მისი ავტორი მიეცემოდა პასუხისმგებლობაში და დაეკისრებოდა ფულადი ჯარიმა, მძიმე დარღვევების დროს — სამშობლოდან გაძევებაც. ასეთივე პასუხისმგებლობა ეკისრებოდა გრაფე პარანომონის შემტანსაც. თუ დაუმტკიცდებოდა, რომ იგი ცდილობდა სახალხო კრებისა და ნომოეტთა კომისიის შეცდომაში შეყვანას და კანონების არასწორ განმარტებას, კანონი მთელი სიმკაცრით ამოქმედდებოდა მის წინააღმდეგ, გასამართლდებოდა და ჯარიმა ან გაძევება არ აცდებოდა.

ათენის სრულუფლებიანი მოქალაქეობა ნიშნავდა ხელშეუხებლობის გარანტიას, მაგრამ განსაზღვრულ მოვალეობასაც გულისხმობდა, რომლის დარღვევა მკაცრად ისჯებოდა.

ძველი ელადის პოლიტიკური აზროვნების უდიდესი მიღწევა — ათენის დემოკრატია — უზრუნველყოფდა თავისუფალი მოქალაქის უფლებებს, დემოკრატიული კანონმდებლობის არეალში მოქცეული იყვნენ მხოლოდ ათენის მოქალაქეები და იგი ოდნავადაც არ ითვალისწინებდა ატიკა-დელოსის კავშირში შემავალი პოლისების მოქალაქეთა უფლებებს.

ათენის დემოკრატიის უმნიშვნელოვანეს აღმასრულებელ დაწესებულებას წარმოადგენდა ხუთასთა საბჭო (ბულე). მისი წინამორბედი იყო სოლონის მიერ შექმნილი ოთხასთა საბჭო. იმის გამო, რომ ატიკა დაყოფილი იყო ოთხ გვაროვნულ ფილედ, რეფორმატორმა თითოეული ფილედან მასში შეიყვანა 100 წევრი. სოლონმა საბჭო დაუპირისპირა გვაროვნული არისტოკრატიის დასაყრდენს-არეოპაგს. კანონმდებელმა კლისთენემ (ძვ. წ. 509 წელს) ოთხასთა საბჭო შეცვალა ხუთასთა საბჭოთი. ცვლილება დაკავშირებული იყო ახალ ტერიტორიულ დაყოფასთან. კლისთენემ ოთხი ფილეს ნაცვლად ატიკა დაჰყო ათ ფილედ. შესაბამისად თითოეული ფილე წარმომადგენლობით ორგანოში ირჩევა ორმოცდაათ წევრს, რამაც განაპირობა ბულეს შემადგენლობის გაზრდა ხუთასამდე.

ხუთასთა საბჭოს — ბულეს წევრად ირჩეოდნენ 30 წლის ასაკს გადაცილებულ სრულუფლებიან მოქალაქეს, ერთი წლის ვადით. ერთი და იმავე პირის ორჯერ არჩევა არ შეიძლებოდა, უფრო ზუსტად, შეიძლებოდა, მა-

გრამ მას შემდეგ, როცა ყველა მოქალაქე გაიფიქრა ამ საფეხურს, რაც წარმოუდგენლად გამოიყურებოდა.

ბულე იდგა სახალხო კრების გვერდით და წარმოადგენდა მის სამართლებრივ ორგანოს. ხუთასთა საბჭოს დიდ მნიშვნელობაზე მეტყველებს ის ფაქტიც, რომ ათენის სახალხო კრების გადაწყვეტილება იწყებოდა სიტყვებით: „დაადგინა ბულემ და დემოსმა“. ხუთასთა საბჭო ფართო უფლებებით სარგებლობდა. მის პრეროგატივაში შედიოდა სახალხო კრებაზე განსახილველი საკითხების განსაზღვრა. საბჭოს დასკვნის გარეშე სახალხო კრებაზე საკითხი ვერ გავიდოდა. ბულეს წინასწარ განუხილველად სახალხო კრებას გადაწყვეტილების გამოტანა არ შეეძლო, და, რაც მთავარია, როგორც უმაღლესი ადმინისტრაციული დაწესებულება, ვალდებული იყო სახალხო კრების სხდომიდან სხდომამდე გაეკონტროლებინა და აღესრულებინა სახალხო კრების გადაწყვეტილებანი. ამ კუთხით იგი აღმასრულებელი ორგანოს ფუნქციას ასრულებდა.

ხუთასთა საბჭოს წევრს მოვალეობის შესრულების უფლება ეძლეოდა მას შემდეგ, როდესაც წინა მოწვევის ბულეს წინაშე გაიფიქრა მკაცრ შემოწმებას — დოკიმასიას. მას უნდა წარმოედგინა სრულუფლებიანი მოქალაქის დამადასტურებელი ცნობა და დაესახელებინა საგვარეულო აკლამა. საგადასტურებელი იყო იმის დადგენა, ბულეს წევრი რამდენად კეთილსინდისიერად იხდიდა გადასახადებს და როგორ ეკიდებოდა სამხედრო სამსახურს. ხაზგასმით იყო მითითებული მშობლებისადმი პატივისცემის გამოხატვის გარკვეული ნორმებიც. დაუშვებელი იყო სასჯელმოხდელი მოქალაქის არჩევა ბულეს წევრად. იმ შემთხვევაში თუ ვინმე შეეცდებოდა კომისიის შეცდომაში შეყვანას, მაშინვე ამოიღებდნენ სიიდან და ჯარიმას დააკისრებდნენ.

დოკიმასიის მიზანს შეადგენდა ბულეს წევრის ღირსებათა დადგენა, რამდენად შეესაბამებოდა მისი მონაცემები დემოკრატიის მოთხოვნებს. დოკიმასიის დროს, სადავო საკითხების წამოჭრისას კანდიდატს შეეძლო მოწმეების მოხმობა.

ხუთასთა საბჭოს წევრები, ვიდრე საქმიანობას შეუდგებოდნენ, ფიცს სდებდნენ, რომ კანონის სრული დაცვით შეასრულებდნენ დაკისრებულ მოვალეობას. ერთი წლის შემდეგ ისინი წარადგენდნენ ანგარიშს და თანამდებობას სტოვებდნენ.

ბულე ხელშეუხებლობის გარანტიას არ იძლეოდა. დანაშაულის ჩადენის შემთხვევაში ნებისმიერ დროს შეიძლებოდა მისი წევრის წინააღმდეგ საჩივრის აღძვრა.

ხუთასთა საბჭო წარმართავდა ათენის ადმინისტრაციულ, სამხედრო-საზღვაო, საგაჭრო, კულტურულ და სხვ. ცხოვრების, ქვეყნის ფინანსები მთლიანად საბჭოს კომპეტენციაში შედიოდა. აკონტროლებდა შემოსავალსა და გასავალს, აწესებდა გადასახადების მოცულობას, გაწეული

დანმარების კანონზომიერებას. ბუღე აწესრიგებდა ურთიერთობას გარე სამყაროსთან, იღებდა ელჩებს და წარადგენდა სახალხო კრებაზე, უფლებამოსილი იყო გაეფორმებინა ხელშეკრულებები. ბუღე ისმენდა დიპლომატიური მისიით წარგზავნილ პირთა ანგარიშებს. თანამდებობის პირები ვალდებული იყვნენ საბჭოსთვის მოეხსენებინათ, რა კეთდებოდა ქვეყანაში და როგორი გეგმები ჰქონდათ. თავის მხრივ ბუღე რეგულარულად აბარებდა ანგარიშს სახალხო კრებას (ფინანსებთან და სხვა საკითხებთან დაკავშირებით).

ხუთასთა საბჭო შედარებით დაბალი ინსტანციის სასამართლო ხელისუფლებასაც ფლობდა, თუმცა მისი განაჩენის გასაჩივრება შეიძლებოდა.

ბუღე წარმოადგენდა ათენის კანონმდებელთა (სოლონი, კლისთენე) დიდ გამარჯვებას. თავიდანვე გამოიკვეთა მისი მთავარი დანიშნულება: დემოკრატიული ღირებულებების სამსახური. ხუთასთა საბჭო, სახალხო კრებასთან ერთად იყო ის საფუძველი, რომელსაც ეყრდნობოდა ათენის დემოკრატია.

დემოკრატიის მნიშვნელოვან ორგანოს წარმოადგენდა ათენის ნაფიც მსაჯულთა სასამართლო — ჰელიეია.

სასამართლოს რეფორმაც სოლონმა გაატარა. თუ მისი კანონმდებლობით, ნებისმიერ თანამდებობაზე ირჩევდნენ ქონებრივი ცენზის გათვალისწინებით, ჰელიეიას წევრობაზე შეზღუდვა არ არსებობდა. მოსამართლეობა შეეძლოთ მეოთხე კატეგორიის მოქალაქეებსაც (თეტებს). მოსამართლეთა რაოდენობა განსაზღვრული იყო 5 ათასი კაცით (ემატებოდა ათასი სათადარიგო მოსამართლე. მთლიანობაში გამოდიოდა 6 ათასი). ჰელიეიას წევრობა მისაწვდომი იყო ათენის ყველა თავისუფალი მოქალაქისათვის, მაგრამ ვიდრე აირჩევდნენ, სხვა თანამდებობის პირების მსგავსად უტარდებოდათ მკაცრი შემოწმება. მას მოეთხოვებოდა წარმომავლობის დამადასტურებელი ცნობა, სახელდობრ, რომ იყო ათენის სრულუფლებიან მოქალაქეთა შთამომავალი. არ უნდა ჰქონოდა გადაუხდელი ვალი. დაუშვებელი იყო სასჯელმოსხილის არჩევა მოსამართლედ. თუ ვინმე შეეცდებოდა დაეფარა თავისი წარსული, მაგრამ სიყალბე გამჟღავნდებოდა, მის საქმეს ცალკე განიხილავდნენ, სასჯელს განუახლებდნენ და ჯარიმას დააკისრებდნენ.

მოსამართლეები ფიცს დებდნენ, რომ დაიცავდნენ არსებულ კანონებს, იქნებოდნენ ობიექტურნი და არ ჩაიდნენ ქვეყნის საწინააღმდეგო ქმედებას. მოსამართლეთა ფიცში ხაზგასმული იყო, რომ მოიქცეოდნენ კეთილსინდისიერად, კანონის მორჩილნი და მოუსყიდველნი. დანაშაულის ჩამდენ მოსამართლეებს მკაცრად სჯიდნენ. მცირე გადაცდომისათვის ადებდნენ ფულად ჯარიმას. დანაშაულის ზრდასთან ერთად იზრდებოდა სასჯელიც: კანონი ითვალისწინებდა მოქალაქეობის უფლების ჩამორთმევას, სამშობლოდან გაძევებას და სიკვდილით დასჯასაც კი. ასეთი სიმ-

კაცრე საკმაოდ ფორმალურად გამოიყურება, რადგან მოსამართლეთა საოცრად დიდი რიცხვი მოსყიდვასა და ანგარებას გამოიწვევდა. ამის გარანტიას იძლეოდა ის ფაქტი, რომ სასამართლოს მთელი შემადგენლობა (5000 მოსამართლე) დაყოფილი იყო ათ ნაწილად. თითოეულ მეთედს ეწოდებოდა დიკასტერია. განსაკუთრებული მნიშვნელობის საკითხებს ორი (1000 მოსამართლე) ან სამი (1500 მოსამართლე) დიკასტერია არჩევდა. მოსამართლეთა რიცხვის გაზრდა ხდებოდა მაშინ, როცა ბრალდებული იყო სახელმწიფოს უმაღლესი თანამდებობის პირი (ცნობილია, რომ სამმა დიკასტერიამ გაარჩია პერიკლეს წინააღმდეგ აღძრული საჩივარი, რომელსაც ბრალად ედებოდა თანამდებობის ბოროტად გამოყენება. პროცესი პერიკლეს გამარჯვებით დამთავრდა. — პლუტარქე, პერიკლე, 32).

მოსამართლეთა ობიექტურობის გარანტიას ზრდიდა ისიც, რომ სხდომის დღეს ჰელიეიას ათივე დიკასტერია ცხადდებოდა სასამართლოსთან, ტარდებოდა კენჭისყრა და რომელ დიკასტერიასაც მოუწევდა, ის დარჩებოდა საქმის გასარჩევად, დანარჩენები თავისუფალნი იყვნენ. ამრიგად, როგორი სიმდიდრის მფლობელიც არ უნდა ყოფილიყო ბრალდებული და მისი ნათესავ-მეგობრები, რამდენიმე ათასი კაცის გაფრთხილება პრაქტიკულად შეუძლებელი იყო.

ასეთი ზღუდეების მიუხედავად, ჰელიეიას მრავალი კრიტიკოსი ჰყავდა. ამ მხრივ აღსანიშნავია ორატორი ლისიასი, რომელმაც საკუთარ ოჯახზე განიცადა სასამართლოს უსამართლო განაჩენი. კომედიოგრაფი არისტოფანე მოსამართლეებს მექროამეებს და ბოროტების მსახურებს უწოდებდა.

დემოკრატიის სტაბილურობის პერიოდში ათენის ნაფიც მსაჯულთა სასამართლო კანონიერების სადარაჯოზე იდგა, მაგრამ პელოპონესის ომით გამოწვეულმა კრიზისმა ის ძალმომრეობის იარაღად აქცია და ზშირად იღებდა არა სამართლებრივ, არამედ პოლიტიკურ გადაწყვეტილებებს. მრავალ ფაქტთა შორის საკმარისია ორის დასახელება: პერიკლე უმცროსის (დიდი პერიკლეს შვილის) და ფილოსოფოს სოკრატესი.

პელოპონესის ომის მიწურულს (ძვ. წ. 405 წელს) პერიკლეს, როგორც სტრატეგოსს, ბრალი დასდეს არგინუსის კონცხთან გამართული ბრძოლის დროს დაღუპულ მეომართა დაკრძალვის რიტუალის შეუსრულებლობაში. ჰელიეიამ მოქალაქეთა უშუალო ზემოქმედებით გამოიტანა აშკარად უსამართლო განაჩენი და პერიკლეს და მასთან ერთად რამდენიმე სტრატეგოსს სიკვდილი მიუსაჯა. ქსენოფონტის სიტყვებით, სასამართლო მოქმედებდა არა ჭეშმარიტების, არამედ ბოროტი ადამიანების სურვილის დასაკმაყოფილებლად (ქსენოფონტი, საბერძნეთის ისტორია, I, 7).

დემოკრატიისადმი მტრულად განწყობილი სოკრატე ჰელიეიამ ცილისმწამებლური ბრალდებით, თითქოს იგი უღმერთობას ქადაგებდა, გაასამართლა და დასაჯა.

სოკრატეს სასამართლო პროცესი ერცლად აქვთ აღწერილი დიდი ფი-

ლოსოფოსის მოწაფეებს: პლატონს („სოკრატეს აპოლოგია“, დიალოგი „კრიტონი“) და ქსენოფონტს („მოგონებები სოკრატეზე“, „სოკრატეს აპოლოგია“), რომლებმაც გამოკვეთილად აჩვენეს ჰელიეიას არა სამართლებრივი, არამედ პოლიტიკური მხარე.

სოკრატე პოლიტიკურ საქმიანობაში არ მონაწილეობდა, მაგრამ მაცრად აკრიტიკებდა მმართველობის დემოკრატიულ ფორმებს (დემოკრატი-აზე უარყოფითი აზრისანი იყვნენ მომდევნო ფილოსოფოსებიც, პლატონი და არისტოტელე). სოკრატეს პოპულარობას და მის განსხვავებულ პოზიციას ათენის დემოკრატია ვერ ურიგდებოდა და ცრუ მოწმეთა ჩვენებების საფუძველზე საჩივარი აღძრა ნაფიც მსაჯულთა სასამართლოში. ბრალდების თანახმად, ფილოსოფოსი ახალგაზრდებს რყენიდა უღმერთობის ქადაგებით. სასამართლო პროცესზე სოკრატემ ბრწყინვალედ დაიცვა თავი, მაგრამ ამას მართლმსაჯულებაზე გავლენა არ მოუხდენია. ჰელიეიას 500 წევრიდან ფილოსოფოსის სიკვდილით დასჯას ხმა მისცა 280-მა. პოლიტიკური ანგარიშსწორების პროცესს მხარი არ დაუჭირა 220 ნაფიცმა მსაჯულმა. გაიმარჯვა უმრავლესობამ. ძვ. წ. 399 წლის მაისში სოკრატემ ათენის ნაფიც მსაჯულთა სასამართლოს განაჩენი თვითონ აღასრულა: ციკუტით სავსე თასი მშვიდად დალია და ამქვეყნიურ ცხოვრებას დაემშვიდობა.

ძვ. წ. V საუკუნის ბოლოსათვის სამართლიანობის სიმბოლოდ მიჩნეული ჰელიეია უსამართლობის მსახურ დაწესებულებად გადაიქცა. მისი თავდაპირველი სახის დაკარგვაზე გადამწყვეტი გავლენა მოახდინა პელოპონესის ომით გამოწვეულმა პოლიტიკური აზროვნების კრიზისმა. სისხლიანმა ათწლეულებმა შეავიწროვეს დემოკრატიული ნაკადი და გზა გაუხსნეს ბნელი ძალების აქტიურობას. პოლიტიკურმა და ეკონომიკურმა კრიზისმა დააყენა დემოკრატიის ამადლებული იდეები და საეჭვო დემაგოგების გავლენის ქვეშ მოაქცია.

კლასიკურ პერიოდში დემოკრატიას პიროვნებისა და სახელმწიფოს ურთიერთობა შესანიშნავად ჰქონდა დალაგებული. ათენელმა რეფორმატორებმა (სოლონმა, კლისთენემ, მოგვიანებით ეფიალტემ) გვაროვნულ არისტოკრატიას გამოაცალეს საკანონმდებლო და აღმასრულებელი უფლებამოსილებანი და გადასცეს თანასწორუფლებიანობის პრინციპზე დაფუძნებულ დემოკრატიულ ფორმებს.

ათენის დემოკრატიის სერიოზულ ნაკლად უნდა მივიჩნიოთ მოქალაქეობის მინიჭების გართულებული მოთხოვნები.

დემოკრატია დიდმპყრობელურად ექცეოდა ატიკა-დელოსის კავშირში შემავალ პოლისებს. ნებაყოფლობით გაერთიანებას განიხილავდა ქვეშევრდომობად და პროტესტის შემთხვევაში მკაცრად უსწორდებოდა. დემოკრატიის უარყოფითი ქმედებანი გამოკვეთილად გამოვლინდა პელოპონესის ომის დროს, როდესაც დემაგოგები ხალხს არასწორი მიმარ-

თულებით ატარებდნენ, რამაც ათენი ძლიერების მწვერვალიდან დაცემამდე მიიყვანა.

დემოკრატიული პრინციპების ერთგულება ხშირად ირღვეოდა და ცალკეული პოლიტიკოსები დემაგოგიური ნაკადის მოჭარბებით, მრუდე გზაზე გადაჰყავდათ, მაგრამ იყვნენ ღირსეულებიც, რომლებმაც დიდი როლი შეასრულეს ათენის ისტორიაში. ამ მხრივ განსაკუთრებულ სიმაღლეზე დგას პერიკლე. დემოკრატიის აყვავებასა და ათენის გაძლიერებას პერიკლეს დამსახურებად მიიჩნევენ. თუმცა ანტიკურ ავტორებთან საწინააღმდეგო შეფასებებსაც ვხვდებით: სიტყვით დემოკრატიული, საქმით ერთი კაცის მმართველობა (პლუტარქე, პერიკლე, 9; თუკიდიდე, ისტორია, II, 65). ასეთი დახასიათების მიუხედავად, პერიკლე დიდი პასუხისმგებლობით ეკიდებოდა სახელმწიფოს უმაღლეს ორგანოებთან ურთიერთობას. ამას ადასტურებს პლუტარქეს ცნობა. ალკიბიადეს ბიოგრაფიაში იგი წერს, ალკიბიადემ ერთხელ პერიკლესთან შეხვედრა მოინდომა და მისი სახლის კარს მიადგა. უთხრეს: პერიკლეს არ სცალია, ათენელებისათვის წარსადგენ ანგარიშზე ფიქრობსო. გამობრუნებისას ალკიბიადეს უთქვამს: „განა არ აჯობებდა, ის მოიფიქროს, როგორ არ ჩააბაროს ანგარიში ათენელებს?“ (პლუტარქე, ალკიბიადე, 7).

ორატორულ ხელოვნებას ღრმად დაუფლებული პერიკლე მომნუსხველ შთაბეჭდილებას ტოვებდა მსმენელებზე. სახალხო კრება მონაცემების გამოვლენის საუკეთესო საშუალებას აძლევდა, რაც მის პოპულარობას კიდევ უფრო ზრდიდა.

ეფიალტეს რეფორმით არეოპაგმა და არქონტთა მაგისტრატურამ დაკარგა უფლებები. პერიკლემ არქონტის თანამდებობაზე, რომელიც მაინც საპატიოდ ითვლებოდა, დაუშვა მესამე კატეგორიის (ძევგიტების) არჩევა, რაც ქონებრივი ცენზის გაუქმებას ნიშნავდა.

პერიკლეს ინიციატივით ჰელიეას, ხუთასთა საბჭოს წევრებს და თანამდებობის პირებს დაენიშნათ ხელფასი (ანაზღაურება იყო სიმბოლური). ღარიბ მოსახლეობას ეძლეოდა თეატრალურ სანახაობებზე დასასწრები ფული — თეორიკონი.

ატიკა-დელოსის საზღვაო კავშირის ხაზინის ათენში გადატანით მოკავშირეებმა ფოროსზე დაკარგეს კონტროლი. სამოკავშირეო თანხას პერიკლე ათენის ინტერესებს ახმარდა, რომელთაგან მთავარი იყო გრანდიოზული მშენებლობანი (გვირგვინის წარმოადგენდა ათენის აკროპოლისი).

პერიკლეს ეპოქაში (გარკვეული გადახრების მიუხედავად) კანონმდებლობის ყურადღების ცენტრში იდგა სრულუფლებიანი მოქალაქის ხელშეუხებლობა. არისტოტელეც დემოკრატიული სახელმწიფოს ძირითად პრინციპად თავისუფლებას აცხადებდა (პოლიტიკა, VI, I).

კლასიკური პერიოდის ათენის პოლიტიკურ აზროვნებაში ჩამოყალიბდა მოქალაქის ცნება, ამავე დროს განსაზღვრული იყო მისი ვალდებ-

ულებები. ძნელი იყო მოქალაქის უფლებების მოპოვება, მაგრამ კანონების დარღვევისათვის ადვილად შეიძლებოდა მისი დაკარგვა.

ათენის დემოკრატია ემყარებოდა თავისუფალ ადამიანთა მცირე ჯგუფის თანასწორობის იდეას, რომლის ძირითად ამოცანას შეადგენდა მისი ობიექტის უპირატესობის დაცვა. დემოკრატიის ამღიარებელი ფენა სრულად სარგებლობდა მისი პრივილეგიებით.

დემოკრატია გაუხსნა გზა თავისუფალ აზროვნებასა და განათლების ჰარმონიულ სისტემას. ბერძნული კულტურის აყვავება არსებითად დემოკრატიის დამსახურება იყო. ათენში ესწრაფოდნენ აღიარებას ნებისმიერ პოლისში მცხოვრები ელინები. ათენი გახდა საერთო ბერძნული კულტურის ცენტრი. ათენში იზეიმეს გამარჯვება ლიტერატურის, ფილოსოფიის, ხელოვნების, ისტორიის დიდმა წარმომადგენლებმა, აქვე ჩაეყარა საფუძველი თეატრალურ სანახაობებს. დემოკრატიული ათენი გახდა ცნობილი ორატორების სასპარეზო არენა.

ელინებმა აღმოსავლურ ცივილიზაციებში დაგროვებული ცოდნა მეცნიერებად აქციეს. ეს სიმაღლე შეიქმნა იმ დიდი აღმოჩენით, რომელიც მმართველობის დემოკრატიული ფორმების სახელითაა ცნობილი.

